

Kitap İncelemesi

Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)

Abdurrahman Ateş

Altınpost Yayınları, 1. Basım, Ankara 2012, 314 Sayfa

ISBN: 978-605-4715-63-3

Özge AKDAĞ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap Tanıtımı

Makalenin Geliş Tarihi: 20.5.2022

Makalenin Kabul Tarihi: 20.6.2022

DOI: 10.54970/turkuaz.1119119

İran’da kurulan Türk devletleri ile Osmanlı arasında siyasî ve ekonomik ilişkilerin başlaması XIII. yüzyılın sonlarına ve XIV. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Birbirlerine komşu olan bu iki devlet arasındaki ilişkiler XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti’nin kuruluşuyla farklı bir boyut kazanmış ve Şii-Sünni mezhepsel çatışmasıyla zaman zaman düşmanlığa dönüşmüştür. Bu iki devletin aslında aynı dine mensup olmasına rağmen aralarındaki mücadele ve çatışma uzun yıllar sürmüştür. Bu mücadele ve çatışmalar XVIII. yüzyılın ilk yarısında Nadir Şah Avşar döneminde de devam etmiştir. Abdurrahman Ateş de bu eserinde XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı – İran münasebetlerini ele almış ve Nadir Şah Avşar’ın hayatını, siyasî ve askerî faaliyetlerini, onun dönemindeki Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerini anlatmıştır.

Abdurrahman Ateş’in kendi ifadesi ile eserin ortaya çıkış gerekçesi; “Nadir Şah Avşar ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı – İran ilişkilerini genel tarih çerçevesi haricinde, Türkiye’de Türk araştırmacılar tarafından yapılmış müstakil bir çalışmanın olmamasıdır”(Ateş, 2012:12). Sayın Ateş, kitabının önsözünde, kitabındaki çalışmalarını anlatmış, bu kitabın, ileride yapılacak olan çalışmalara öncülük etmesi umudunu taşıdığını samimi şekilde ortaya koymuştur.

Abdurrahman Ateş’in bu kitabı giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden önce yazar, eseri hazırlarken başvurduğu, Osmanlı arşiv kayıtları, dönemin kronikleri ve dönemle alakalı yazılan araştırma eserler hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır. Bu kaynakları başlıklar halinde tasnif etmiştir. Yazar, bütün ilmî çalışmalarda kaynakların anlaşılır ve açık olması gerekliliği hususunda bu eserinde son derece dikkatli davranmıştır. Kitabının önsözünden sonra okuyucuya, kitabında ele aldığı konunun kaynaklarını anlaşılır ve açık bir şekilde sunmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Van/ TÜRKİYE. E-posta:ozgeakdag0812@gmail.com. ORCID: 0000-0003-2962-2543.

Eserin hazırlanmasındaki temel kaynağın Osmanlı arşiv kayıtları olduğunu vurgulamış, ayrıca XVIII. yüzyıldaki İran savaşlarına ait orijinal gözlemleri tespit eden yazma kroniklerden de istifade etmeye çalıştığını söylemiştir. Abdurrahman Ateş'in tasnifi ile eserin kaynakları aşağıda sıralanmıştır;

- I. Arşiv Vesikaları
 - a. Mühimme Defterleri
 - b. Name-i Hümayün Defterleri
- II. Vekayinameler
 - a. Farsça Eserler
 - b. Türkçe Matbu, Yazma ve Diğer Dillerdeki Eserler
- III. Araştırmalar (Ateş, 2012:17-34).

Eserin hazırlanmasında temel kaynak olarak dönemi kapsayan arşiv kayıtlarını kullanmıştır. Arşiv kayıtları ait olduğu dönemle alakalı güvenilir ve sağlam bilgiler vermektedir. Araştırılan dönemle alakalı yapılacak bir araştırmanın sağlıklı olabilmesi için arşiv kayıtlarına başvurmak bir nevi zorunluluktur. Tarihçilerin olmazsa olmazıdır. Eserde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki arşiv vesikalarından da bu eserde yararlanılmıştır ki; Nadir Şah dönemindeki Osmanlı – İran ilişkilerini, mücadelelerini ortaya koymada son derece önem arz etmektedir. Bu eserde, Divan-ı Hümayun toplantılarında görüşülen meselelerin ve önemli kararların kaydedildiği Mühimme Defterlerinden² de faydalanılmıştır. Eserde Osmanlı arşiv kayıtları dışında farsça olan ve söz konusu dönemi anlatan önemli bazı kaynaklarda kullanılmıştır. Bunlar özellikle, Nadir Şah Avşar'ın kâtabi Mirza Mehdi Han Esterabadi'nin "Tarih-i Nadiri" ve "Tarih-i Cihanguşa-yı Nadiri" adlı eserleridir. Bu kaynaklar, Nadir Şah dönemi üzerine yapılan çalışmaların ana kaynağı sayılmaktadır. Yazar, Mirza Mehdi tarafından Nadir Şah'a sunulan "Dürre-i Nadiri" adlı eserden de bu çalışmada faydalanılmıştır. Nadir Şah dönemine ait çalışmaların oldukça az olmasına rağmen Abdurrahman Ateş'in bu kitabı, kullanılan kaynaklar bakımından oldukça zengindir.

Yazarın, eserin hazırlanmasında yararlanan kaynakları açık şekilde tanıtmamasından sonra giriş bölümü gelmektedir. Giriş bölümünde Nadir Şah Avşar dönemi öncesinde İran coğrafyasında kurulmuş olan Türk devletlerinden bahsedilmiş, Türklerin, İran'la olan alakalarının temelleri anlatılmıştır. Ayrıca giriş bölümünde Safevi Devleti'nin yıkılışı ve Nadir Şah Avşar'ı ortaya çıkaran olaylar anlatılmıştır. Giriş bölümünde önemli bir Türk boyu olan Gılzayların İran'a hâkimiyeti anlatılmış, Gılzay ve Rusların tehditlerine karşı Osmanlı politikalarından bahsedilmiştir. Gılzayların reisi olan Mir Mahmud'un, İsfahan'ı ele geçirmesi ve şarktaki dengelerin bozulması üzerine Osmanlı Devleti'nin, İran'a karşı harekete geçmesi anlatılmaktadır. Giriş bölümü devamında II. Tahmasb'ın, İran'ı kurtarma çabalarının neticesiz kalması da anlatılmıştır.

² Osmanlıların, Dîvân-ı Hümayun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", TDV İslâm Ansiklopedisi, (16.06.2022).

Eserin birinci bölümünde Nadir Şah Avşar'ın doğumu ve gençlik yılları detaylıca anlatılmış, daha sonra Nadir Şah Avşar'ın, Safevi Devleti'nin onuncu Şah'ı olan II. Tahmasb'ın hizmetine girişinden bahsedilmiştir. Nadir Şah Avşar'ın ordu komutanı olarak Mehşed'i ele geçirmesi, aslen bir Türk boyu olan Abdaliler ve Gılzaylar ile mücadelesi anlatılmıştır. Birinci bölümde Nadir Şah Avşar'ın, II. Tahmasb'ı tahta geçişi ve Gılzayların hükmüne son verisi ortaya konulmuştur. Şah II. Tahmasb'ın, Osmanlılara karşı tutumundan bahsedilmiş, daha sonra da Nadir Şah Avşar'ın Osmanlılar ile mücadelesi anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın Nihavend'i, Hemedan'ı, Kirmanşah'ı ve Tebriz'i ele geçirmesi anlatılarak devam etmiştir. Devamında Nadir Şah Avşar'ın Horasan'a yaptığı müdahaleler anlatılmıştır. Birinci bölümün son kısmında, Şah II. Tahmasb'ın idaredeki etkisinin kırılması anlatılmıştır. Ahmet Paşa Antlaşması bu bölümde konu edinilmiştir ve Nadir Avşar'ın bu antlaşmaya karşı çıkması anlatılmıştır. Birinci bölüm II. Tahmasb'ın tahttan indirilmesi, III. Abbas'ın İran tahtına geçmesinin anlatılışıyla sona ermiştir.

Eserin ikinci bölümünde genel olarak 1732-1736 yılları arasındaki Osmanlı – İran mücadeleleri anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın Bağdad Kuşatmasından, Ducum ve Kerkük Muhaberelerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Nadir Avşar'ın Kafkasya faaliyetleri anlatılmıştır. Şirvan'ın ele geçirilmesi, Gence ve Kars Kuşatmaları, Arpaçay Muhaberesi, Gürcistan ve Dağıstan'daki faaliyetleri bu bölümde okuyucuya aktarılmıştır. İkinci bölümde, Şirvan'daki Lezgilerin, Nadir Şah'ın Hindistan seferinde bulunduğu sırada isyanı da anlatılmaktadır. İkinci bölüm, isyanın bastırılması, Nadir Avşar'ın İran Şah'ı olarak seçilmesiyle devam etmektedir. Nadir Avşar'ın, Şah seçildikten sonra verdiği kararlar ve faaliyetleri eserin ikinci bölümünde yer almaktadır. Yine ikinci bölümde, Osmanlı – İran barış görüşmeleri detaylarıyla anlatılmış, 1736 yılındaki İstanbul görüşmelerine yer verilmiştir. Nadirabad'a gönderilen Osmanlı elçilerinin³ Nadir Şah'a I. Mahmud tarafından gönderilen hediyeleri takdim edilmesinden bahsedilmiş ve Nadir Şah'ın elçilerle görüşmesi anlatılarak ikinci bölüm sona ermiştir.

Abdurrahman Ateş'in bu eserin üçüncü bölümünde Nadir Şah Avşar'ın Caferilik Mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesinin ısrarı konu edinilmiştir. Nadir Şah'ın bu konuda İstanbul'a elçi heyeti göndermesi anlatılmıştır. Elçilerin Osmanlı Devleti tarafından en iyi şekilde ağırlanması ve elçilerin Nadir Şah Avşar tarafından getirdiği antlaşma maddelerinin reddedilmesi konu edinilmiştir. Osmanlı Devleti de name-ber⁴ unvanı ile Münif Mustafa Efendi'yi, elçi olarak İran'a göndermesi de yer almıştır. Ancak Nadir Şah'ın ısrarla kabul edilmesini istediği maddelerin⁵ kabul edilmemesi ve 1736 senesinden beri süre gelen diplomatik temasların sonuç vermemesi üzerine tekrar gerilen iki devletin savaş öncesi durumları ve savaş hazırlıkları üçüncü bölümde anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın II. Irak Harekâtı, Şehrizar ve Kerkük'ü ele geçirmesi, Musul

³ Mirahur Kara Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey üç tuğlu vezir rütbesiyle, ulemadan bilfiil Fetva Emimi Halil Efendi Edirne payesiyle, Sabık Fetva Emimi Abdullah Efendi Anadolu payesiyle İran'a elçi olarak tayin edildiler. Bk. Ateş, a.g.e, 193.

⁴ Name-ber, mektup götürüp getiren yerine kullanılan bir tabirdir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1993, 652.

⁵ 1- İranlılar Şii akidesini terk ederek Ehl-i Sünnette olmakla bu yeni mezhebin (Caferilik) Ehl-i Sünnetin beşinci rüknü olarak Osmanlı Hükümeti'nce kabulü,

2- Bu yeni mezhebe Mekke'de beşinci bir rükn olarak diğer dört mezhep yanında yer verilmesi,

3- Her sene İranlı bir emirü'l-haccın İran hacılarına rehber olmasının kabulü,

4- Tarafların elinde bulunan esirlerin mübadele olunup, alınıp satılmalarının men'i,

5- İki hükümetin karşılıklı şebender (konsolos) teatisi.

Bk. Ateş, a.g.e, 189.

Kuşatması, III. Kars Kuşatması ve 1743-1744 yılları arasında İran'da çıkan iç isyanlar detaylıca anlatılmıştır. Üçüncü bölüm Murad-Tepe (Revan) Muharebesi ve Nadir Şah ve Nazif Efendi'nin görüşmeleri ile devam etmekte, 1746'da imzalanan, bir "esas", bir "şart", bir önsöz, üç maddelik metin ve bir ekten oluşan Osmanlı – İran barış anlaşmasıyla sona ermiştir.

Eserin dördüncü ve son bölümünde Nadir Şah Avşar'ın öldürülmesi anlatılmaktadır. İran'daki iç karışıklıklardan bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın Hindistan Seferi'nden yüklü miktarda servet ile dönmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile girdiği mücadelelerin ülke ekonomisinde yarattığı bunalım anlatılmaktadır. Hindistan Seferi'nden döndüğünde affettiği vergileri halkından zorla tahsil etmeye başlaması ve vergi memurlarının acımasız tutumları, İran halkının desteklerinin Nadir Şah'ın aleyhine dönmesinden bahsedilmiştir. Nadir Şah'ın sert tutumları ve onun aleyhine çıkan isyanlar üçüncü bölümde anlatılmıştır. Bu isyanlara ek olarak daha önce Nadir Şah'ın aleyhine çıkan isyanları bastırmak için gönderdiği yeğeni Ali Kulu Han'ın idare ettiği isyandan bahsedilmiştir. Üçüncü bölüm, Nadir Şah'ın, çadırında, Muhammed Han Kaçar ve Salih Han tarafından suikasta uğramasının anlatılmasıyla devam etmektedir. 70 kişinin suikast amacıyla Büyük Avşar'ın, (Nadir Şah'ın) çadırına yürüyüşünden fakat korktukları için içeri giremeyişlerinden ve içlerinden sadece bir iki kişinin çadıra girmeye cesaret ettiğinden bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından İran'ın tekrar ağır bir buhran ve anarşi içerisine düştüğü anlatılmaktadır. Eserin son bölümünde sayfalarca Nadir Avşar'ın kişiliğini, karakterini, nasıl bir insan olduğunun anlatılmasıyla devam etmektedir. Bir devlet adamı ve bir asker olarak şahsiyeti ve fikirleri eserin son bölümünde kaleme alınmıştır. Bu bölüm Nadir Avşar'ı, tarihi kişiliğini anlayabilmek adına son derece önem arz etmektedir.

Üçüncü bölümün ardından sonuç kısmı gelmektedir. Bu bölümde Nadir Şah döneminin, tarih perdesindeki öneminden bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile verdiği mücadelelerin stratejileri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Abdurrahman Ateş'in son değerlendirmesi de burada yer almaktadır. "Mücadele sahası ve muhatabı ne olursa olsun Nadir Şah Avşar, ömrü mücadeleler ile geçmiş büyük bir komutan, başarılı sayılabilecek büyük bir devlet adamı olarak tarihe damgasını vurmuş bir Türk büyüğüdür" (Ateş, 2012:291).

Eserin son kısmı 15 sayfalık bir bibliyografya içermektedir. Bu bibliyografyada bulunan her eser şüphesiz ki her tarihçinin kütüphanesinde bulunmalıdır. Eserin dizininden önce de Sayın Abdurrahman Ateş'in, Nadir Şah Avşar döneminin daha iyi anlaşabilmesi adına eserine koyduğu bir harita vardır.

Anadolu ve İran coğrafyalarında kurulan devletler tarih boyunca mücadele halinde olmuşlardır. Bu uzun süreli ve yoğun mücadeleler içinde XVIII. yüzyılın başında, iki devlet arasındaki ilişkiler şüphesiz ki çok önemlidir. Yaşanan mücadele ve savaşlar, üstünlük kurma politikaları her iki devletin de hazinesini boşaltmıştır. Bu ortam, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa Devletleri karşısında geriye gitmesinin hızlanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda Nadir Şah Avşar'ın ölümüyle beraber İran da kargaşaya sürüklenmiştir. İki devletin uzun süreli mücadelelerini konu edinen bu eserde içinde buldukları durum en yalın ve açıklayıcı haliyle ortaya konulmuştur. Nadir Şah Avşar'ın yaşamını ve mücadelelerini, sade bir dille yazılan bu eserden öğrenmek mümkündür. Bu eserin uzun araştırmalar sonucu ortaya konulduğu da su götürmez bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Her kitleden insanın rahatça okuyabileceği ve bugünkü Türkiye – İran ilişkilerini anlama adına da oldukça değerli olan bu eser her tarihçinin kitaplığında yerini almalıdır. Son olarak söylemek gerekir ki, bu eserin tek solukta okunup kitaplığa kaldırılması olası görünmemektedir. Bu çalışma Nadir Şah Avşar dönemi Osmanlı – İran ilişkileri açısından bir el kitabı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, A. (2012). *Osmanlı – İnan siyasi ilişkileri (1720-1747)*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı deyimleri ve terimleri sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Mühimme Defteri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muhimme-defteri> adresinden eriřildi. (Eriřim tarihi: 16. 6.2022)